Terenska nastava – Crna Gora

Terenska nastava u Crnoj Gori započela je u relativno neobičnom terminu s obzirom na to da je sredina lipnja rezervirana za ispite. Usprkos tome, odlikovala se solidnom popunjenošću, nešto manji broj polaznika samo je omogućio veću mobilnost i brže kretanje. Također treba zahvaliti profesorici Silviji Pisk i knjižničarki Steli Kos na još jednoj u nizu organizacija terenskih nastava u sklopu kolegija „Srednjovjekovne utvrde u Hrvatskoj i Slavoniji" koje uvijek krasi savršen balans edukacije i razonode. Krenuli smo 12. lipnja 2024. u ranim jutarnjim satima jer nas je čekalo putovanje od oko 700 kilometara. Uputili smo se autocestom A1 i na njenom južnom dijelu skrenuli prema Bosni i Hercegovini te smo uskoro stigli do našeg prvog odredišta – Stoca, u kojem smo posjetili najveće nalazište stećaka na tom području – nekropola Radimlja na Vidovu polju. Imali smo priliku vidjeti čak 133 stećka. Najkarakterističniji je prikaz muški lik s desnom podignutom rukom neproporcionalnom za ostatak tijela s obzirom na masivnost same ruke. Lokalitet je popraćen i muzejom u kojem smo pogledali prigodne videozapise koji su nam dodatno objasnili značaj stećaka i kontekst njihova nastanka te približili bogatu prošlost Stoca i njegove okolice. Također smo pogledali stolačku utvrdu Vidoški grad, na koju se nažalost nismo popeli zbog nedostatka vremena. Moramo spomenuti i lijep ambijentalni restoran s terasom poviše rijeke Bregave te susretljive i simpatične konobare. Okrjepljeni i pod dojmom stećaka krenuli smo dalje prema Crnoj Gori i našem prenoćištu, glavnom gradu Crne Gore – Podgorici. Dug put protekao je uz pjesmu i veselje, a u podgoričkom studentskom domu dočekali su nas „otvorenih ruku", a ovom prilikom ujedno zahvaljujemo na smještaju i gostoprimstvu.

Drugi dan našeg putovanja započeo je posjetom Lipskoj pećini, što je u skladu s tradicijom terenskih nastava u sklopu već spomenutog kolegija da se uz povijesno-kulturne sadržaje posjećuju i prirodni fenomeni. Uz profesionalno vodstvo i vožnju „vozićem" imali smo priliku uživati u poprilično hladnom te na nekim dijelovima čak i vjetrovitom, ali ugodnom i spokojnom špiljskom ambijentu. Treba pohvaliti i stručno vodstvo koje nam je objasnilo geološke formacije i istaknulo one najzanimljivije u kojima možemo vidjeti različite oblike, ovisno o našoj mašti. Nakon posjeta „podzemlju" vratili smo se u nadzemne krajeve, što se nadovezuje i na to da su nas Cetinjani naučili da je pravilno reći „na Cetinju", a ne „u Cetinju". Gradsku turu započeli smo posjetom Cetinjskom manastiru koji nas je oduševio bogatom riznicom. Tamo se nalaze brojni predmeti od iznimne važnosti za prostor današnje Crne Gore i Srbije. Nabrojat ćemo one koji su nas najviše impresionirali. Mjesto među njima svakako pripada kruni srpskog kralja Stefana Dečanskog koji je vladao na prijelazu 13. i 14. stoljeća, a sama se kruna datira u potonje stoljeće te epitrahilj sv. Save iz 12. stoljeća. Moramo spomenuti i plaštanicu koju je manastiru darovala ruska carica Katarina II. u 17. stoljeću, kao i mnogobrojne druge darove ruske carske obitelji. Za kraj male ture po riznici spomenut ćemo i dva para vjenčanih kruna. Prvi par čine vjenčane krune srpskog kralja Petra I. Karađorđevića i kneginje Zorke Petrović Njegoš, a drugi, pak, krune knjaza Danila Petrovića Njegoša i Jutte od Mecklenburg-Strelitz.

Samorazumljivo je da je sljedeća destinacija u bivšoj kraljevskoj prijestolnici bio dvor prvotno knjaza, a od 1910. kralja Nikole I. Dvor je izgrađen 1867. i prvenstveno je namijenjen za prebivalište Darinke, udovice princa Danila. Nakon Darinkina napuštanja Crne

Gore u prostor su se doselili ondašnji vladar i njegova obitelj. Muzej, koji je osnovan 1926. godine, zamišljen je kao rekonstrukcija dvora i njegovih prostorija koje bi trebale posjetiteljima približiti okruženje u kojem je boravila jedna kraljevska obitelj i uz pomoć raznih sačuvanih originalnih predmeta, ne samo iz doba Nikole I. nego i starijih, upoznati posjetioce s poviješću Crne Gore. Posebno je zanimljiva „diplomatska" soba u kojoj se nalaze portreti poznatih europskih vladajućih obitelji koje su na neki način bile povezane s dinastijom Petrovića i time uvećale značaj obitelji, naime, jedan od kolokvijalnih naziva za knjaza Nikolu bio je „tast Evrope". Najpoznatiji primjer ili barem onaj koji je nama bio osobito upečatljiv jest princeza Jelena koja je ženidbom s kraljem Italije Vittoriom Emanuelom III. postala kraljicom Italije. Istaknut ćemo i crnogorsku princezu Kseniju koja ima svoju skulpturu na Cetinju i jednu zanimljivost koja se vezuje uz njezino ime. Naime, ona se smatra prvom ženom koja je vozila automobil u Crnoj Gori. Potom smo posjetili dvor Nikolinih prethodnika, tada „samo" s titulom knjaza koji se popularno naziva „biljarda" i u kojem je on boravio kraći dio svoje vladavine. Značenje iza zanimljivog imena krije se u očaranosti Petra II. Petrovića Njegoša igrom biljara s kojom se upoznao tijekom svojih putovanja. Tako je isprva samo jedna soba vladarskog kompleksa postala sinonimom za cijelu građevinu. Zanimljivo je bilo vidjeti i njegov ured gdje se, između ostalog, nalazio dio njegove biblioteke te stolica u kojoj je navodno umro, što se čini prikladnim za jednog vladara koji je cijenio književnost i filozofiju te koji je i sam napisao brojna djela. Divili smo se i originalnom rukopisu njegova najpoznatijeg djela „Gorski Vijenac". Oba muzejska postava dočarana su nam stručnim vodstvom koje je pokazalo značajan ponos vlastitom cetinjskom i crnogorskom poviješću. Uslijedilo je slobodno vrijeme za šetnju Cetinjem koje smo iskoristili za obrok i razgledavanje brojnih zanimljivih građevina poput dvorske crkve na Ćipuru posvećene Mariji Bogorodici koju je podigao Nikola I. na mjestu gdje se nekad nalazio manastir Crnojevića iz 15. stoljeća. U crkvi su pohranjeni ostaci Ivana Crnojevića, Nikole I. i njegove žene Milene, kao i njihovih neudatih kćeri Ksenije i Vjere. Oni su tamo doneseni tek 1989. s obzirom na to da su umrli u izgnanstvu u Francuskoj. Nakon obroka i slobodnog vremena provedenog šetajući ulicama Cetinja uputili smo se nazad u Podgoricu na zajedničko druženje i studentsku zabavu koja se održala povodom dana studentskog doma.

Trećega dana očekivao nas je razgled Bara i Ulcinja. Moramo priznati da smo bili iznenađeni kada smo shvatili da je stari grad Bar zapravo situiran na brdu poviše današnjeg modernog Bara, što ga čini posebnim s obzirom na to da je jedini utvrđeni grad crnogorskog primorja koji nije direktno na obali. Današnja luka i moderni grad razvili su se početkom druge polovice 20. stoljeća jer je tada počeo proces isušivanja močvarnog krajolika, dok je stari grad razrušen i napušten, što ga zapravo čini najvećim urbanim arheološkim nalazištem u Crnoj Gori i zasigurno jednim od najvrjednijih. Nalazi se ispod planine Rumije. Bilo je impresivno obići lokalitet koji doslovce obuhvaća stari grad u njegovoj cijelosti. Ukratko smo prošli povijest Bara od antike do benediktinaca u ranom srednjem vijeku, potom stvaranja dukljanske srednjovjekovne „države" i burne povijesti uspostavljanja Barske nadbiskupije. Uslijedilo je razdoblje vladavine Nemanjića, a onda i vladavina dinastije knezova Balšića koja je okončana njihovim izumiranjem i pripajanjem Bara Srpskoj Despotovini. Pad despotovine iskoristili su Mlečani koji su grad držali do 1578. godine, kada su ga zajedno s Ulcinjem predali Osmanlijama koje su imale vlast sljedećih 300 godina. Upravo iz razdoblja mletačke vlasti sačuvano je najviše arhitekture lokaliteta, a u jednoj obnovljenoj mletačkoj palači smješten je mali arheološki muzej. Što se tiče samih građevina, imali smo priliku vidjeti mnoge znamenitosti, poput ostataka franjevačkog

samostana, impresivne freske te romaničku crkvu sv. Ilariona iz 12. ili 13. stoljeća, koja je uklopljena u prostor venecijanske kule i služi kao predprostor zoni topovskih otvora. Ukazali su nam i na jednu poveznicu između Bara i Splita s obzirom na to da se u Baru nalaze fragmenti reljefa koji su gotovo identični onima u cjelovitom reljefu koji se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. U sjećanje nam se posebno urezao incident u kojem je nastradala crkva sv. Đorđa nekoliko godina nakon crnogorskog osvajanja Bara početkom 1878, naime u crkvu je bilo spremljeno oružje i barut što je rezultiralo eksplozijom i potpunim uništenjem cijele crkve, navodno zbog udara groma. Nakon obilaska uslijedilo je vrijeme za okrjepu i tursku kavu na čaršiji koje se razvila ispod zidova starog grada.

Nakon bogatog obilaska očekivalo nas je vrijeme za razonodu i kupanje na ulcinjskoj Velikoj plaži koja nosi titulu najduže plaže na Jadranu, a posebno nas je oduševio princip besplatnih ležaljki nakon 17 sati. Osvježeni, puni pijeska i dojmova zaputili smo se nazad u Podgoricu.

Idući dan sa sobom je nosio posjet Budvi i Kotoru. Prvo smo krenuli u Budvu, a putem smo mogli uživati u predivnom pogledu na Sv. Stefan i cijeli grad. Nakon što smo prošli labirint hotela i golemih zgrada stigli smo do stare jezgre Budve. Tamo nas je dočekao svećenik koji nas je odveo do možda najzanimljivije točke starog grada, malog trga koji je okružen čak četirima crkvama. Najstarija je pronađena arheološkim iskopavanjima i ne zna se kome je posvećena, pa se na nju samo referira kao ranokršćansku baziliku za koju se smatra da se gradila na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće. Posebno je zanimljiva crkva sv. Save Posvećenog za koju postoje sporovi o prvobitnoj namjeni – je li sagrađena za pravoslavne ili katoličke vjernike, iako ne znamo definitivno je li nastala prije ili poslije shizme. Jedina je kronološka oznaka pronađena uklesana godina u kamenu prilikom restauracije. Prema tome, znamo da je crkva postojala 1141. ili barem bila u izgradnji. Ono što se sigurno zna korištenje je iste za katoličke i pravoslavne mise tijekom razdoblja mletačke vlasti nad Budvom. Treća posjećena crkva bila je katolička Crkva svetog Ivana koja se datira u 7. stoljeće, ali je tijekom godina prošla mnoge izmjene i smatra se da je trenutni oblik rezultat obnove s kraja 18. stoljeća. Vrijedi spomenuti i to da je do 1828. godine, kada je budvanska biskupija ukinuta, crkva bila i katedrala. Za kraj nam ostaje crkva sv. Trojice koja je ujedno najmlađa s obzirom na to da je tek 1797. tadašnji vladika uspio od Austrije ishoditi dozvolu za izgradnju crkve za pravoslavne vjernike, a dovršena je 1804. godine. U nju smo ušli, a svećenik nam je ponešto kazao o njenim freskama i detaljnije se dotaknuo njezine povijesti. Nakon iscrpnog i kvalitetnog izlaganja te tople dobrodošlice uslijedilo je slobodno vrijeme koje su neki iskoristili za kavu i odmor, dok su drugi posjetili budvanski gradski muzej koji obiluje arheološkim materijalom pretežno iz antike poput brojnih mozaika, keramike, a posebno su ponosni na količinu staklenih nalaza. Nekima se pak atraktivnom učinila Citadela koja nudi mali muzej i biblioteku te predivan pogled na Budvu.

Potom smo krenuli u Kotor gdje nismo imali stručno vodstvo, ali posjetili smo jednu od najimpozantnijih građevina kotorskog starog grada omeđenog zidinama u dvama dijelovima (jedan oko samog grada, a druge i oko dijela brda poviše grada), dužine oko 4.5 kilometara. To je katedrala sv. Tripuna, vjerojatno najvažnija građevina za Hrvate grada Kotora. Vrijedi napomenuti kako se na samom ulazu nalazi spomen ploča iz 1925, podignuta u spomen kralja Tomislava. Katedrala potječe iz 12. stoljeća i izgrađena je na mjestu prijašnje ranosrednjovjekovne, restaurirana je i pregrađivana nekoliko puta tijekom njena višestoljetnog postojanja, što zbog razarajućih potresa, što zbog drugih razloga. Posljednja obnova dovršena je 2001. godine.

Unutar katedrale nalazi se i veoma bogata riznica čiji je sadržaj prezentiran u prostoru iznad lijevog i desnog broda crkve. Krasi je pozamašni broj liturgijskog posuđa te insignija, raznoraznih umjetnina i predmeta. Nedaleko od nje nalazi se i pravoslavna crkva sv. Nikole, s početka 20. stoljeća. Neki su posjetili i crkvu sv. Marije, u kojoj se nalazi tijelo blažene Ozane Kotorske, zaštitnice grada i biskupije. Neraspadnuto tijelo smješteno je u sarkofag koji je izgradio Antun Augustinčić.

Slobodno vrijeme u Kotoru iskoristili smo za zajedničko gledanje utakmice Hrvatska – Španjolska. Iako je, na našu veliku žalost, Hrvatska izgubila, dobro smo se proveli i bili ugodno iznenađeni gostoprimstvom i domaćinskom podrškom u navijanju.

Pretposljednjega dana uputili smo se u Virpazar, kako bismo još jednom imali priliku uživati i u prirodnim ljepotama Crne Gore. Tamo nas je, naime, čekala organizirana te opuštajuća plovidba Skadarskim jezerom. Jezero je također prirodna granica s Albanijom, a čak dvije trećine istog pripadaju Crnoj Gori. Uživali smo u lijepom pogledu te domaćim slasticama, a oni su se najhrabriji i okupali. Posjetili smo srednjovjekovni manastir sv. Nikole na otoku Vranjina. Iako je posjet bio nenajavljen, dočekali su nas i prihvatili objeručke, a od igumana Joakima imali smo priliku poslušati povijest manastira i dobili poziv za ovogodišnju veliku proslavu 800 godina hrama kao i blagoslove za daljnje putovanje. Nakon druženja s igumanom, krenuli smo dalje u jezersku avanturu, a kasnije smo imali priliku i prošetati Virpazarom, a onda nas je čekao povratak u Podgoricu te pakiranje za sutrašnji povratak u Zagreb. Ipak, ostala su nam još dva stajališta.

Rano ujutro krenuli smo na naše posljednje stajalište u Crnoj Gori, vjerojatno jedno od najpoznatijih i najposjećenijih lokacija u državi uopće – manastir Ostrog. Impresivni manastir iz 17. stoljeća, smješten u stijeni na gotovo 900 metara nadmorske visine posvećen je sv. Vasiliju Ostroškom, čije mošti (relikvije) leže u špiljskoj crkvi. Istima smo se imali priliku i pokloniti. Kroz manastirski kompleks proveo nas je otac Roman, upoznajući nas putem s povijesti manastira te osobom sv. Vasilija. Moramo navesti i šaljiv trenutak kad je otac Roman izvadio granatu koja se čuva u manastiru. Naime, ta ista granata pogodila je manastir, ali nije eksplodirala. To se zbilo 1942. godine za vrijeme njemačkog bombardiranja kao tek jedno od navodnih čuda sv. Vasilija o kojima su nam pričali. Osim freskama bogato oslikane špiljske crkve, imali smo priliku vidjeti grob, odnosno „mjesto upokojenja" sv. Vasilija, gdje se ujedno nalazi tzv. čudotvorna „ostroška loza", koja je iznikla upravo na tom mjestu. Za kraj su nam poklonjene ikone iz manastirske suvenirnice, a nedugo potom spustili smo se u kompleks donjeg manastira koji potječe iz 19. stoljeća, gdje nas je dočekao obilat doručak te ugodno druženje s igumanom Sergijem i ocem Vladom.

Posljednja postaja prije dolaska u Zagreb igrom slučaja nalazila se nedaleko od mjesta rođenja (selo Mrkonjići) gore spomenutog sv. Vasilija Ostroškog. To je, naime, manastir Tvrdoš kod Trebinja. Obišli smo manastirsku crkvu, a domaćini su nas počastili i posjetom vinskim podrumima i kušanjem nekoliko sorti vina koje proizvode ondašnji monasi. Tvrdoš je, naime, poznat po vinogradarstvu, a tamošnja vina osvajala su brojna priznanja diljem svijeta. Nakon kušanja vina zaputili smo se prema autobusu te polako krenuli nazad.

U kasnim večernjim satima vratili smo se ispred Filozofskog Fakulteta, iznimno umorni, ali prepuni dojmova i sretni što smo još jednom mogli uživati u brojnim povijesnim i prirodnim znamenitostima. Obogaćeni znanjem, otišli smo svojim domovima, nadajući se da će sljedeća terenska nastava doći što prije.

Leo Gojan
Domagoj Nakić

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
57
Broj 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2025.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 57, broj 1

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
FF press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Filip Šimetin Šegvić

Izvršni urednik / Managing editor
Zvjezdana Sikirić Assouline

Zamjenik glavnog urednika / Assistant Editor-in-Chief
Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board
Inga Vilogorac Brčić (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Martin Previšić (suvremena povijest/contemporary history), Tvrtko Jakovina (globalna povijest/global history), Silvija Pisk (zavičajna povijest/local history), Tomislav Galović (pomoćne povijesne znanosti/auxiliary sciences of history)

Izvršni urednik za međunarodnu komunikaciju / Executive editor for international communication
Nada Zečević

Urednik recenzija / Review Editor
Kornelija Jurin Starčević

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Jevgenjevič Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Jakub Beneš (London), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Hannes Grandits (Berlin), Kateřina Horníčková (České Budějovice / Olomouc), Catherine Horel (Pariz), Angela Ilić (München), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Lyubomirova Ognyanova-Krivoshieva (Sofija), Axel E. W. Müller (Leeds), Beata Możejko (Gdanjsk), Géza Pálffy (Budapest), Zlatko Pleše (Chapel Hill), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios G. C. Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Zrinka Stahuljak (Los Angeles), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana), Andrea Vanina Neyra (Buenos Aires), Radina Vučetić (Beograd), Christina Lutter (Beč) i Andrej Hozjan (Maribor)

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year
Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Financijska potpora za tisak časopisa / The journal is published with the financial support by:
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

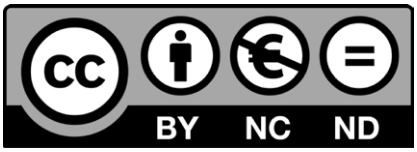
Lektura / Language editors
Katarina Starčević (hrvatski / Croatian)
Tomislav Brandolica (engleski / English)

Korektura / Copy editing
Marta Janković

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific journals of Croatia http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.